

ATATÜRK VE DEMOKRASİ

Prof. Dr. ERGUN ÖZBUDUN

Atatürkçü düşünce sistemi, temel amaç olarak, Türkiye’de millî, lâik, güçlü ve çağdaş bir devlet kurmaya yönelmiştir. Atatürk’ün, çağdaş devleti aynı zamanda demokratik bir devlet olarak düşündüğünde kuşku yoktur. Demokrasi ilkesi, Atatürkçü düşünce sisteminin, Cumhuriyetçilik, millî egemenlik ve halkçılık gibi diğer temel ilkeleriyle de çok yakın ilişki içindedir.

Gerçekten, halkçılık ilkesi, çoğu zaman siyasal demokrasi ile anlamdaş olarak kullanılmıştır. Gerçi halkçılığın, kanun önünde eşitlik, hiçbir kişi veya zümreye ayrıcalık tanınmaması, sınıf mücadelesinin reddi ve devletin sosyo-ekonomik hayata müdahalesiyle sosyal gruplar arasındaki denge ve dayanışmanın korunması (dayanışmacılık, **solidarisme**) gibi ek anlamlarda da kullanılmış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Atatürkçü siyasal rejimin gelişme süreci içinde halkçılığın egemen anlamı, siyasal demokrasi olmuştur.

Denilebilir ki halkçılık, Atatürkçü düşünce sisteminin, milliyetçilik, millî egemenlik ve tam bağımsızlık ilkeleriyle birlikte, daha Millî Mücadele’nin ilk günlerinden beri en çok vurgulanan unsurlarından biridir. Halkçılık, Atatürk’ün Millî Mücadele yıllarında yaptığı sayısız konuşmalarında yeni rejimin temel yönlendirici ilkelerinden biri olarak yer almıştır. Mesele, “bugünkü mevcudiyetimizin aslî mahiyeti, milletin genel eğilimlerini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir... İdareyi halka teslim etmek için çalışalım. O zaman bütün müşküllerin ortadan kalkacağına ... kaniim.”¹ “İç siyasetimizde şiarımız olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzla tesbit edilmiştir.”² “Bizim nokta-i nazarımız —ki halkçılıktır— kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin, doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensibidir.”³

¹ Atatürk’ün **Söylev ve Demeçleri**, c. I (Ankara, 1961: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları) (Bundan sonraki atıflarda **SD, I** olarak kısaltılacaktır), s. 90.

² **SD, I**, s. 166.

³ **SD, I**, s. 101.

“İdare usulümüz kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahip olan halkın, mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir... Halk idaresinin bütün kapsayıcı anlamıyla lâıyk olduğu gelişme derecesine eriştirilmesi, siyasetimizin gereklerindedir.”⁴ “Bir kelime ile ifade etmek lâzım gelirse diyebiliriz ki yeni Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir.”⁵

Halkçılık ilkesi, Millî Mücadele yıllarının en önemli anayasal belgelerinde de ifadesini bulmuştur. 1921 Anayasası'na esas olan belge, “Halkçılık Programı” adını taşımaktadır. Atatürk, **Nutuk**'ta bu konuda şunları söylemiştir: “İlk Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza menşecilik teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı, Meclis'e takdim etmişim. Bu programın, Meclis'te 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin esas mahiyetini ve idare usulü hakkındaki görüşleri tesbit eden ve Meclis'in açılışının ertesinde okunup kabul olunan önergeni de, bu kısım ile beraber, halkçılık programı unvanı altında bastırıp yayınlamışım.”⁶ Bu önergenin “maksat ve meslek” (amaç ve yöntem) adını taşıyan bölümü, Büyük Millet Meclisi tarafından bir beyanname olarak yayınlanmış, “mevaddı esasiye” (ana maddeler) ve “idare” başlıklarını taşıyan bölümler ise, 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'nın temelini oluşturmuştur⁷. Bu Anayasa, 1'inci maddesinde “Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir” demek suretiyle, halkçılık ilkesine ön plânda yer vermiştir. Daha sonra Atatürk, bir siyasî parti kurmayı tasarlariken, 7 Aralık 1922 tarihinde Ankara basınına, “halkçılık esasına müstenit ve Halk Fırkası namıyla siyasî bir fırka (parti) teşkil etmek niyetinde” olduğunu açıklamıştır⁸. Eylül 1923'te kurulan Halk Fırkasının adı, şüphesiz halkçılık ilkesinden esinlenmiş olduğu gibi, halkçılık 1923 tarihli ilk parti Nizamnamesinin (Tüzük) 1'inci ve 2'inci maddelerinde yer almıştır.

Halkçılık hakkında yukarıda verdiğimiz alıntılarda bu deyim, halk devleti, halk yönetimi, halkın kendi mukadderatına hâkim olması anlamında, kısacası siyasî demokrasi ile eşanlamlı olarak kullanıldığını

⁴ SD, I, s. 221.

⁵ SD, I, s. 320.

⁶ Kemal Atatürk, **Nutuk** (İstanbul, 1960: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları) (Bundan sonraki atıflarda **Nutuk** olarak kısaltılacaktır), c. II, s. 594.

⁷ İsmail Arar, **Atatürk'ün Halkçılık Programı** (İstanbul, 1963: Baha Matbaası), s. 13-16; Ergun Özbudun, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Hukukî Niteliği,” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. I, Sayı 2 (Mart 1985), s. 498.

⁸ **Nutuk**, II, s. 718.

görmüştük. Atatürk, **Medenî Bilgiler** kitabına esas olan notlarında da halkçılıkla “demokrasi prensibi”ni aynı anlamda kullanmıştır: “Bu prensibe göre, irade ve hâkimiyet, milletin tümüne aittir ve ait olmalıdır. Demokrasi prensibi, millî hâkimiyet şekline dönüşmüştür ... Demokrasi esasına müstenit hükûmetlerde hâkimiyet, halka, halkın çoğunluğuna aittir. Demokrasi prensibi, hâkimiyetin millette olduğunu, başka yerde olmayacağına gerektirir. Bu suretle demokrasi prensibi, siyasî kuvvetin, hâkimiyetin kaynağına ve meşrutiyetine temas etmektedir.” Atatürk’e göre “bugün, demokrasi fikri daima yükselen bir denizi andırmaktadır.” Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren “demokrasi fikri, mukavemet edilemez bir kuvvet ve cereyan” halini almıştır⁹.

Halkçılık (veya demokrasi) ilkesi ile millî egemenlik arasında çok yakın ilişki olduğunda şüphe yoktur. Daha doğrusu, halkçılık, millî egemenlik ilkesinin tabii ve zorunlu sonucudur. Egemenliğin millette olduğu bir devlette hükûmet sisteminin de elbette halkın kendi kendisini yönetmesi, yani demokrasi olması gerekir. Ancak tarihte bu iki kavramın tam anlamıyla çakışmadığı zamanlar da olmuştur. Fransız İhtilâli ve onu izleyen dönem, kişi egemenliğini yıkarak yerine teoride millet egemenliğini geçirmiş olmakla beraber, genel oy sistemi uzun süre kabul edilmemiş, yani halkın çoğunluğuna oy verme hakkı tanınmamıştır. Bu çelişik durum, milletin farklı kavramlar olduğu; milletin, belli bir ülkede belli bir anda yaşayan insanların toplamından ibaret olmayıp, geçmişi ve geleceği de içine alan bir “manevî şahıs” (tüzel kişi) oluşturduğu; dolayısıyla, millet adına egemenliğin, milletin menfaatlerini en iyi takdir edebilecek olan bir seçkin zümre tarafından kullanılması gerektiği gibi, hiç de doyurucu olmayan gerekçelerle açıklanmaya çalışılmıştır¹⁰. Şüphesiz, Atatürkçü millî egemenlik anlayışı, böyle soyut ve demokrasiden uzak bir millî egemenlik anlayışı değildir. Atatürkçülük, sadece hükümdarın kişisel egemenliğini yıkmayı değil, onun yerine halk yönetimini yani demokrasiyi geçirmeyi amaçlamıştır. Atatürkçü düşünce sisteminde millî egemenliğin halkçılık ilkesiyle tamamlanması, ona demokratik içeriğini kazandırmıştır.

Atatürk, “demokrasi” deyimini, bugün bazı ülkelerde görüldüğü gibi asıl anlamından saptırarak veya ona değişik içerikler yükleyerek değil, tam

⁹ A. Afetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları** (Ankara, 1969; Türk Tarih Kurumu Yayınları) (Bundan sonraki atıflarda **Medenî Bilgiler** olarak kısaltılacaktır), s. 27, 29-30, 390-91, 397-99, 404.

¹⁰ Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku: Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler** (İstanbul, 1965), s. 358-63.

tersine, gerçek ve geleneksel anlamında, yani hürriyetçi siyasî demokrasiyi ifade etmek üzere kullanmıştır. Atatürk, bu konuda şöyle demektedir: “Demokrasi esas itibariyle siyasî mahiyettedir. Demokrasi, bir sosyal yardım veya bir iktisadî teşkilât sistemi değildir. Demokrasi maddî refah meselesi de değildir. Böyle bir nazariye, vatandaşların siyasî hürriyet ihtiyacını uyutmayı amaçlar. Bizim bildiğimiz demokrasi, bilhassa siyasîdir; onun hedefi, milletin idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasî hürriyeti temin etmektir”¹¹.

Atatürk, demokrasiye ters düşen çağdaş siyasal akımları eleştirerek bunlardan hiçbirinin Türkiye için uygun olmadığı sonucuna varmıştır: Bolşevik teorisine göre “bütün Rus milleti içinden, işçi, deniz ve kara kuvvetlerinden ibaret bir azınlık, ekonomik esaslara dayanan komünist partisi adı altında birleşerek, bir diktatörlük vücuda getirmişlerdir. Gayelerinde millî değildirler. Kişisel hürriyet ve eşitlik tanımazlar. Halk egemenliğine saygı göstermezler. İçte çoğunluğu, zor ve baskı ile, görüşlerine itaate mecbur ederler; dışta, kendi prensiplerini yaymaya çalışırlar. Halbuki, hükümet kurmaktan amaç, evvelâ ferdi hürriyetin teminidir. Bolşevik hükümet şeklinde istibdat mahiyeti görülmektedir. Bir cemiyeti, bir kısım insanların görüşlerinin zorla esiri ve zebunu yaşatmak şekline tabii ve makul bir hükümet sistemi nazariyle bakılamaz.”

Atatürk, yaşadığı dönemde Avrupa'nın bazı ülkelerinde, özellikle Lâtin Akdeniz ülkelerinde hayli güçlü olan “ihtilâlcî sendikalizm” ve “korporatizm” akımlarını da eleştirmiştir. Ona göre “ihtilâlcî, siyasî sendikalizm teorisyenleri, her türlü siyasî kuruluşları yalnız kendi menfaatleri lehine çalıştırmak ve nihayet siyasî kuvvet ve hâkimiyeti ellerine geçirmek isteyen işçi gruplarıdır. Bunlar, amaçlarını zorla elde etme fırsatını beklerken, zaman zaman genel grevler yaparak, hükümet adamları üzerinde etkili oluyorlar.” Korporatizm veya menfaatlerin temsili (meslekî temsil) ise, toplum içinde çeşitli meslek zümrelerinin birbirinden farklı menfaatleri olduğunu, her özel menfaat sahibi grubun mecliste ayrı ayrı temsil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. “Bu takdirde seçim, millet fertleri tarafından değil, gruplar tarafından ve bu grupların sahip oldukları menfaat oranında vukubulacaktır. Mecliste, bu gruplardan birkaçı birleşip iktidar mevkiine geçince, yalnız kendi menfaatleri lehine çalışacaklardır. Buna kim mani olacaktır?”

¹¹ Medenî Bilgiler, s. 31, 406-407.

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki Atatürk, demokrasiye aykırı olan bu siyasî akımları “memleketimiz ve milletimiz için uygun” görmemiştir. Ona göre “biz, memleket halkı fertlerinin ve çeşitli sınıf mensuplarının birbirlerine yardımlarını aynı kıymet ve mahiyette görürüz; hepsinin menfaatlerinin aynı derecede ve aynı eşitlikçilik duygusuyla teminine çalışmak isteriz. Bu tarzın, milletin genel refahı, devlet bünyesinin kuvvetlenmesi için daha uygun olduğu kanaatindeyiz. Bizim görüşümüzde çiftçi, çoban, işçi, tüccar, sanatkâr, doktor, kısacası herhangi bir sosyal müessesede çalışan bir vatandaşın hak, menfaat ve hürriyeti eşittir. Devlete, bu anlayış ile azamî yardımcı olmak ve milletin güven ve iradesini yerinde kullanabilmek bizce, bizim anladığımız manada halk hükûmeti idaresi ile mümkün olur”¹².

Atatürk’ün halkçılıktan kasdettiği şeyin, geleneksel anlamda “hürriyetçi siyasî demokrasi” olduğu, kendisinin hürriyetin önemine ilişkin şu görüşlerinden de açıkça anlaşılacaktır. Atatürk’e göre “ferdin birinci hakkı, tabîi yeteneklerini serbestçe geliştirebilmesidir. Bu gelişmeyi temin için ise, en iyi vasıta, ferde, başkalarının benzer haklarına zarar vermeksiz, tehlike ve zarar kendine ait olmak üzere, ona kendi kendini istediği gibi sevk ve idare etmeye müsaade etmektir. İşte bu serbest gelişmeyi sağlamak, ferdi hakların oluşturduğu çeşitli hürriyetlerin tüm amacıdır. Bu haklara hürmet etmeyen siyasî cemiyet esas vazifesinde kusur etmiş olur, ve devlet varlığının sebebini ve manasını kaybeder. Çağdaş demokraside ferdi hürriyetler, özel bir değer ve önem almıştır; artık ferdi hürriyetlere devletin ve kimsenin müdahalesi söz konusu değildir ... Türk, istibdat ve esaret zincirlerini parçalayabilmek için iç ve dış düşmanlar karşısında hayatını ortaya attı; çok kanlı ve tehlikeli mücadelelere girdi; sayısız fedekârlıklara katlandı; muvaffak oldu, ancak ondan sonra hürriyetine sahip oldu. Bu sebeple hürriyet Türk’ün hayatıdır.”¹³

Kişi ve toplum hayatında bu kadar büyük önem taşıyan hürriyet, mutlak anlamıyla anlaşılabilir. “Söz konusu olan hürriyet, içtimaî ve medenî insan hürriyetidir. Bu sebeple, ferdi hürriyeti düşünürken, her ferdin ve nihayet bütün milletin ortak menfaati ve devlet varlığı gözönünde bulundurulmak lâzımdır. Anlaşıyor ki, ferdi hürriyet mutlak olamaz. Başkalarının hak ve hürriyeti ve milletin ortak menfaati ferdi hürriyeti sınırlar. Ferdi hürriyeti sınırlama, devletin de âdeta temeli ve görevidir. Çünkü,

¹² Aynı eser, s. 40-41, 420-25.

¹³ Aynı eser, s. 52-54, 458-64.

devlet ferdî hürriyeti sağlayan bir teşkilât olmakla beraber, aynı zamanda, bütün özel faaliyetleri, genel ve millî amaçlar için birleştirmekle mükelleftir ... Devletsiz bir cemiyet, veyahut zayıf bir devlet hayatının neticesi, herkesin herkese karşı mücadelesidir. Bu mücadele, çoğunluğun hürriyetini boğmayacak şekilde başkalaştırılmalıdır.” Böylece devlet ve toplum hayatı, kişi hürriyetlerinin sınırlandırılmasını zorunlu kılmakla beraber, bu sınırlama, “ferdin sorumluluğuna, teşebbüsüne ve gelişmesine zarar verecek dereceye götürülmemelidir. Vatandaşların teşebbüs ve sorumluluk hisleri ne kadar gelişirse, devlet için o kadar iyidir.”¹⁴

Atatürkçü düşünce sistemi içinde demokrasi ile eşanlamlı olarak kullanılan halkçılık, Millî Mücadele yıllarının ve özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin demokratik atmosferi içinde gelişmiştir. Millî Mücademiz en dikkate değer yönlerinden birisi, bu ölüm-kalım savaşının, hukuk açısından herşeye yetkili, uygulamada da denetim yetkilerini titizlik ve kıskançlıkla kullanan demokratik bir meclis eliyle yürütülmüş olmasıdır. Prof. Feyzioğlu'nun belirttiği gibi, “Bağımsızlık Savaşı, millî egemenlik ilkesinden güç alınarak, her konuda hesap soran, kıyasıya eleştiren, milletin haklarına titizlikle sahip çıkan bir Meclisle kazanılmıştır. Büyük bir savaşın, millet adına, bir parlamento tarafından yönetilip yürütülmesi, dünya tarihi açısından da üzerinde durulmaya değer bir olaydır.” Aynı konuda İsmet İnönü de şunları söylemiştir: “Millî Mücadele'nin askerî safhada idaresi kadar siyâsî idaresi de nâzikti. Hatta daha nâzikti denilebilir. Atatürk, siyâsî safhanın idaresinde de aynı derecede maharetli, daha maharetli olmuştur. Meselâ, benim kanaatimce Millî Mücadele'nin, bir Millet Meclisi kurularak onunla beraber yürütülmesi son derece güç, fakat harikulâde isabetli bir karar olmuştur... Askerî sahada, idarî sahada, iç ve dış siyaset sahasında bu, harikulâde bir buluştur. Emsali de hemen hemen yok gibidir.”¹⁵

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-23) tarihî görevini tamamlayıp, seçimlerin yenilenmesiyle İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi oluştuktan sonra da, yeni Türk Devleti'nin siyâsî rejiminin demokratik bir rejim olması kararı devam etmiştir. Atatürk, bu dönemdeki çeşitli beyanlarında demokratik rejime olan inancını tekrarlamıştır. Meselâ 11 Ara-

¹⁴ Aynı eser, s. 52-53, 459-62; **Atatürkçülük, Üçüncü Kitap: Atatürkçü Düşünce Sistemi** (İstanbul, 1984: Millî Eğitim Basımevi, Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanmıştır), s. 70-73.

¹⁵ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk ve Milliyetçilik,” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. I, Sayı 2 (Mart 1985), s. 402.

lık 1924 tarihinde **Times** muhabirine verdiği demeçte şunları söylemiştir: “Millî egemenlik esasına dayanan ve özellikle Cumhuriyet idaresine malik bulunan memleketlerde siyasî partilerin varlığı tabiidir. Türkiye Cumhuriyeti’nde de, birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur.”¹⁶ Nitekim bu ortam içinde, 1924 Kasımında Halk Fırkası’ndan ayrılan bir grup milletvekili, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında bir muhalefet partisi kurmuşlardır. Ne yazık ki, bu çok-partili hayat denemesi fazla uzun sürememiş, 1925 Şubatında doğu illerinde çıkan Şeyh Sait isyanının çok ciddi boyutlara ulaşması üzerine olağanüstü tedbirler alma gereği duyulmuş; 4 Mart 1925 tarihli “Takrir-i Sükûn Kanunu” hükûmete geniş takdiri yetkiler vermiş; Kurtuluş Savaşı sırasında çalıştırılmış, fakat daha sonra kaldırılmış olan olağanüstü İstiklâl Mahkemeleri yeniden kurulmuştur. Bu tedbirler arasında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da 3 Haziran 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır. İlginç olan nokta, değinilen olağanüstü tedbirlerin hiçbir zaman, sürekli ve arzulanan politikalar olarak gösterilmemiş, aksine içinde bulunulan durumun zorlayıcı gerekleriyle meşrulaştırılmış olmasıdır. Nitekim **Medenî Bilgiler** kitabında, “Hıyaneti Vataniye Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri kanunu gibi kanunlar... Cumhuriyetin korunması için, fevkalâde tedbirler arasında sayılır... Bu gibi kanunlar, tabiatıyla her zaman tatbik olunmazlar. Onlar ... ancak, başka tedbirlerle önüne geçilemeyecek büyük tehlikeler karşısında kalındığı zaman zarurî olarak tatbik olunur” denilmektedir.¹⁷ Aynı düşüncüyü Atatürk **Nutuk**’ta şu şekilde dile getirmiştir: “Takriri Sükûn Kanununu ve İstiklâl Mahkemelerini, istibdat vasıtası olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri telkine çalışanlar oldu... Biz, fevkalâde ittihaz olunan ve fakat kanunî olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir surette, kanunun üzerine çıkmak için, vasıta olarak kullanmadık; aksine, memlekette sükûn ve asayiş tesisi için tatbik ettik; devletin hayat ve bağımsızlığını temin için kullandık. Biz, o tedbirleri, milletin medenî ve sosyal gelişmesinde faydalı kıldık... Aldığımız fevkalâde tedbirlerin tatbikine lüzum kalmadığı görüldükçe, onların tatbikinden vazgeçmekte tereddüt gösterilmemiştir.”¹⁸

Atatürk, 1930 yılında çok-partili hayata geçmeyi tekrar denemiş, bu amaçla eski Başbakanlardan Paris Büyükelçisi ve kendi yakın arkadaşı

¹⁶ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, c. III (Ankara, 1961: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları) (Bundan sonraki atıflarda **SD, III** olarak kısaltılacaktır), s. 77.

¹⁷ **Medenî Bilgiler**, s. 67.

¹⁸ **Nutuk**, II, s. 894.

Fethi (Okyar) Bey'e bir muhalefet partisi kurmasını telkin etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası adı altında 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan bu parti, Atatürk'ten teşvik ve yardım görmüştür. Partinin kuruluşu vesilesiyle Atatürk'ün Fethi Bey'e yazdığı şu mektup onun demokrasi hakkındaki görüşlerini belirtmesi bakımından çok önemlidir: "Büyük Millet Meclisi'nde ve millet önünde, millet işlerinin serbest münakaşası ve iyi niyet sahibi zatların ve fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir... Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, lâiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasî hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur. Binaenaleyh Büyük Mecliste aynı temele dayanan yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini cumhuriyet esaslarından sayarım. Bu itibarla, görüşlerinizi takip için siyasî mücadeleye girmenizi şüphesiz iyi karşıladım. Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe, Cumhurbaşkanlığının bana verdiği yüksek ve kanunî vazifeleri, hükûmette olan ve olmayan fırkalara karşı adilâne ve tarafsız ifa edeceğime ve lâik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasî faaliyet ve cereyanlarının bir engele uğramayacağına emniyet edebilirsiniz efendim."¹⁹ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş günlerinde Atatürk'ün, kendisini iki parti arasında tarafsız bir hakem rolünde algıladığı, şu sözlerinden çok iyi anlaşılmaktadır: "Cumhuriyet Halk Fırkası reisleriyle çok mücadele edeceklerini tahmin ediyorum. Fakat ben, Cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleleri memnuniyetle müşahade edeceğim ve şimdiden söyleyebilirim ki, en çok kavgalı olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım: Sen ne dedin? Ne için dedin? Senin cevabın ne idi? Neye istinat ediyordu? Bugünden itiraf ederim ki, bu benim için yüksek bir zevk olacaktır."²⁰

Ancak, bu derece iyi niyetlerle girişilen Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi de sadece üç ay sürebilmiştir. Serbest Fırka liderlerinin Atatürk'e ve inkılâplarına tartışmasız bağlılıklarına rağmen, inkılâpların toplumca benimsenip yerleşmesi için gerekli zamanın henüz geçmemiş olması sebebiyle, inkılâplara karşı olan bazı unsurların Serbest Fırka'ya sızmaya çalıştıkları görülmüştür. Bunun doğurduğu siyasî sertleşme ortamı

¹⁹ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı* (İstanbul, 1982: Karacan Yayınları), s. 251-52.

²⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. II (Ankara, 1959: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları) (Bundan sonraki atıflarda **SD, II** olarak kısaltılacaktır), s. 255-56.

içinde Serbest Cumhuriyet Fırkası, şartların kendilerini Atatürk ile karşı karşıya getirme ihtimali taşıdığını görerek, kendisini feshetmeye karar vermiştir.²¹ Bu denemenin de istenilen sonucu vermemiş olmasına rağmen, ünlü Fransız anayasa hukukçusu ve siyaset bilimcisi Maurice Duverger'in belirttiği gibi, bu denemelerin yapılmış olması bile "tek başına derin bir anlam taşımaktadır. Hitler Almanyasında, ya da Mussolini İtalyasında böyle bir şey düşünülemezdi ... Bunlar, her şeye rağmen, Kemal rejiminin plüralizme üstün bir değer tanıdığını ve plüralist bir devlet felsefesi çerçevesinde faaliyet gösterdiğini ifade etmektedir."²²

Gerçekten, üç aylık Serbest Fırka denemesi bir yana bırakılırsa Türkiye, 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından, 1945 sonlarında çok-partili rejime geçilmesine kadar, bir tek-parti rejimi ile yönetilmiştir. Ancak bu rejim, totaliter ve dogmatik ideolojilere dayanan Faşist ve Komünist tek-parti sistemlerinden temelde farklıdır. Türkiye'de bir tek-parti "olgusu" mevcut olmuş, fakat tek-parti ideolojisi veya doktrini mevcut olmamıştır. Diğer bir deyimle Türkiye'de tek-parti, sürekli ve arzulanır bir model olarak meşrulaştırılmamış; aksine, zorunluluklar sebebiyle başvurulan ve zamanı geldiğinde yerini çoğulcu demokrasiye bırakacak olan geçici bir rejim olarak görülmüştür. Çok-partili siyasî demokrasi, bu alanda yapılan denemelerin de gösterdiği gibi, erişilmesi gerekli bir ideal olarak muhafaza edilmiştir. Bir kere daha tanık göstermek istediğimiz Duverger'ye göre, Türk tek-partisinin "başta gelen özelliği, onun demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji, hiçbir zaman, Faşist veya Komünist ideolojiler gibi, bir Tarikat veya Kilise niteliği taşımamış; üyelerine bir iman veya bir mistik empoze etmemiştir ... Partinin yönetici kadrolarının anti-klerikal ve akılcı tutumu, onları açıkça ondokuzuncu yüzyıl Liberalizmine yaklaştırmıştır ... Adının 'Cumhuriyetçi' oluşu bile, bu partiyi, yirminci yüzyılın otoriter rejimlerinden çok, Fransız İhtilâli'ne ve ondokuzuncu yüzyılın terminolojisine yaklaştırmaktadır... Faşist rejimlerde hergün rastlanan otorite savunusunun yerini, Kemalist Türkiye'de demokrasi savunusu almıştır; bu da, 'halkçı' veya 'sosyal' diye nitelendirilen 'yeni' bir demokrasi değil, geleneksel siyasî demokrasidir. Parti, yöneticilik hakkını, siyasal elit veya 'işçi sınıfının öncüsü' olma niteliğinden, yahut da lideri-

²¹ Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında, bk. Yetkin, a.g.e.; Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam* (İstanbul, 1980: Tercüman Yayınları); Walter F. Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and its Aftermath* (Leiden, 1973: E.J. Brill).

²² Maurice Duverger, *Siyasî Partiler* (Ankara, 1974: Bilgi Yayınevi), s. 360-61.

nin Tanrı iradesine dayanışından değil, seçimlerde kazandığı çoğunluktan almıştır.”²³ Birçok başka çağdaş siyasal bilimciler de, benzer gerekçelerle, Kemalist siyasî rejime “gizil (potansiyel) demokrasi” veya “vesayetçi (eğitici) demokrasi” sıfatlarını yakıştırmışlardır.²⁴

Atatürk'ün tek-parti sistemini Türkiye için sürekli bir ideal olarak değil, Türkiye'nin sosyal ve siyasal gelişmesinin belli bir aşamasında, zorunlulukların ortaya çıkardığı geçici bir dönem olarak gördüğü, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş hazırlıklarının yapıldığı günlerde söylediği şu sözlerden çok iyi anlaşılmaktadır: Cumhuriyet Halk Fırkası'nın “esas prensibi, memleket ve milletin gerçek selâmet ve saadetini temine çalışmaktır ve amaca götüren yol bence budur ve bellidir. O da Cumhuriyet'i güçlendirme ve sağlamlaştırma ile beraber fikrî ve sosyal inkılâpta ve medeniyet ve yenileşme yolunda milletin azimle ve başarıyla yürümesini sağlamaya yol göstermektir. Bu belli olan ve fakat şüphesiz yorucu ve uzun olan yolun yolcuları başlangıçtan sona kadar bir hizada ve aynı zamanda aynı yorgunluk derecesiyle yürümeyebilir ve bu takdirde düşünce ve tedbirleri arasında fark olabilir. Fakat yoldan sapmamaları, genel hedeften gözlerini ayırmamaları, esas amacı ihlâl etmemeleri lâzım gelir. Bugün belli olan yolun başlangıcında bulunuyoruz. **Henüz** düşünceleri etkileyecek kadar yol alınmış değildir. Görüşler gerekli ölçüde açıklık ve isabet kazanmalıdır. **Ondan evvel** tefrika fikri alelâde fırkacılıktır ki, memleket ve milletin huzur ve güven şartları **henüz** böyle bir tefrikaya yol açmaya elverişli değildir, efendiler...”²⁵ Gene Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini feshetmesini takip eden aylarda, aynı yönde olarak, şunları söylemiştir: “Milletlerin tarihinde **bazı devirler** vardır ki, muayyen mak-satlara erebilmek için maddî ve manevî ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lâzım gelir. **Yakın senelerde** milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin mühim neticelerini idrak etmiştir. Memleketin ve inkılâbın içeriden ve dışarıdan gelebilecek **tehlikelere karşı masuniyeti** için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi

²³ Aynı eser, s. 359-60.

²⁴ “Potansiyel demokrasi” deyimini Duverger'nindir. Bk. aynı eser, s. 363-64. “Vesayetçi demokrasi” (**tutelary democracy**) kavramı için, bk. Ergun Özbudun, “The Nature of the Kemalist Political Regime,” Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun (ed.) **Atatürk: Founder of a Modern State** (London, 1981: C. Hurst), s. 79-102.

²⁵ **SD, II**, s. 191. Bu ifadeler, tek-parti rejiminin geçici ve şarta bağlı nitelikte görüldüğünün açık kanıtıdır.

kuvvetlerin bir yerde toplanması lâzımdır ... Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir.”²⁶

Serbest Fırka denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra da demokrasi yolunda bazı girişimlerde bulunulmuştur. Meselâ 1931 ve 1935 milletvekili seçimlerinde, bazı milletvekillikleri için Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından aday gösterilmeyerek, bu sandalyeler bağımsız adaylara bırakılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın gerek 1927 Kongresi'nde kabul edilen program beyannamesinde, gerek 1931 Kongresi'nde kabul edilen programında, tek dereceli seçime geçilmesi bir hedef olarak belirtilmiştir. 1931 programı, bu konuda aynen şöyle demektedir: “Bir dereceli intihabı tatbik etmek yüksek emellerimizdendir. Ancak vatandaşı, seçeceğini tanıyabilecek vasıflar, şartlar ve vasıtalarla donatmak gerekir. Bunun sağlanması hususundaki çalışmaların istenen sonucu vereceği güne kadar vatandaşı, yakından tanıdığı ve güvendiği insanları seçmekte serbest bırakmayı demokrasinin hakikî icaplarına daha uygun buluruz.” 1939 Parti Kongresi'nde, Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde denetim görevi yapmak üzere, CHP grubundan ayrılacak bir grup milletvekilinin oluşturacağı bir “Müstakil Grup” kurulmasına karar verilmiştir. 1943 milletvekili seçimlerinde CHP, 458 milletvekilliği için 530 aday göstermek suretiyle, kendi adayları arasında da olsa, seçmenlere belli bir tercih serbestiliği tanımıştır. Nihayet, 1945 yılı içinde muhalefet partilerinin kuruluşuna izin verilmek suretiyle, gerçek çok-partili hayata geçirilmiştir. Demokrasi tarihimizin bu aşamalarını incelemek, konumuzun dışındadır. Ancak burada şunu vurgulamak gerekir ki, Türkiye, bir tek-parti sisteminin, savaş, işgal, ihtilâl, darbe, v.s. gibi zora dayanan bir kesinti olmaksızın, kendi evrim kanunları uyarınca bir çoğulcu demokrasiye dönüştüğü pek az örnekten biridir. Bunun temel sebebi de, Atatürkçü dünya görüşünün demokratik karakteridir.

²⁶ SD, III, s. 90.